

معرفی برخی از برجسبهای گلی تخت جمشید^۱

مهناز رحیمی فر

کارشناس ارشد باستان‌شناسی موزه ملی ایران

مقدمه

کاوشهای باستان‌شناسی در تخت‌جمشید توسط اداره کل باستان‌شناسی و فرهنگ عامه وزارت فرهنگ و هنر به سرپرستی اکبر تجویدی در زمستان ۱۳۴۷ به مدت پنج فصل تا سال ۱۳۵۲ ادامه یافت. قسمتی از کاوشهای این هیأت در برخی از تپه‌هایی که صفه تخت‌جمشید را از سه طرف احاطه کرده بود، صورت گرفت که منجر به یافته‌شدن آثاری از برج و باروهای به‌هم پیوسته بر روی بلندی کوه در دو سوی یک راهرو مرکزی گردید (تجویدی، ۱۳۵۵، ص ۱۸۷). در این قسمت علاوه بر آثار معماری، اشیاء و آثار ارزشمندی نیز یافت شد. از آن جمله تعدادی برجسب گلی که در این مقاله به معرفی و بررسی آنها پرداخته می‌شود. برجسب گلی، برگردان فارسی clay label و bullae (sig. bulla) است که به قطعه یا چانه‌ای از گل اطلاق می‌شود که به‌وسیله ریسمان به فرمانها و مکاتبات رسمی و اداری یا به ظروف محتوی مواد مختلف یا در انبارها و... الصاق می‌شده و سپس بر روی آنها مهر یا مهرهای متعدد زده می‌شده که حاکی از شناسایی مالک یا صحت محتویات آنها بوده است (Frye, 1990: 545).

معرفی برجسبهای گلی بارو

بر اساس گزارش آقای تجویدی تعداد ۶۰ برجسب گلی و قطعات مربوط به آنها در محل پایانی پلکان واقع در انتهای راهرو اصلی باروها، در مجاورت قطعات شکسته یک خمره بزرگ یافت شده است (تجویدی، ص ۱۹۳). رنگ این برجسبها از نخودی روشن تا قهوه‌ای و قهوه‌ای تیره متغیر است. به علت وقوع آتش‌سوزی رنگ برخی از آنها تیره شده و حالت سوختگی و دودزده‌گی پیدا کرده‌اند.

الف) شکل برجسبهای بارو

این برجسبها را می‌توان از نظر شکل ظاهری در دو دسته مورد بررسی قرار داد:

۱- برجسبهای به شکل تقریباً مدور، مربع و بیضی. پشت این برجسبها مسطح بوده و در قسمت طولی آنها فرورفتگی باریکی ناشی از عبور ریسمان (یک یا دو ریسمان) نازک وجود دارد. ابعاد این برجسبها به طور متوسط بین $1/2 \times 2$ و $4 \times 2/6$ است. در این برجسبها به علت کوچک بودن و نوع کاربری آنها، از مهر مسطح استفاده شده است. از این رو بر سطح اکثر این برجسبها فقط اثر یک مهر دیده می‌شود. در این مجموعه ۳۷ برجسب به این شکل وجود دارد.

۲- برجسبهای به شکل سه گوش (مثلثی شکل). در این شکل، برجسبها دارای ابعاد متوسط بین $1/7 \times 2$ و $4/6 \times 2/8$ سانتیمتر هستند و در اغلب آنها در دو گوشه قاعده، سوراخی کوچک و یا یک سوراخ و یک پریدگی قرار دارد که جهت عبور ریسمان بوده است. در برخی از آنها در قسمت رأس مثلث نیز پریدگی وجود دارد. در این شکل از برجسبها بر خلاف نوع اول در دو طرف، مهر زده شده است و در برخی از آنها بیش از یک نوع مهر استفاده شده است. در اغلب آنها اثر مهر در دو طرف یکسان است. هرچند در برخی از موضوعات، مهرهای استفاده شده در این نوع برجسبها با نمونه قبل مشترک است ولی نقوش برجسبهای سه گوش از کیفیت پایین‌تری برخوردار بوده و در برخی از آنها قابل تشخیص نیست. در قسمت پایین دو مورد از این برجسبها (شماره ۶۶۰۱ و ۶۶۴۱) فرورفتگی مستطیل شکلی وجود دارد که به نظر می‌رسد در درون یکی از آنها (۶۶۴۱) اثر مهر کوچکی است. تعداد این نوع برجسبها ۱۵ عدد است (تصویر ۱۶).

ب) نقوش برجسپه‌های بارو

اثر مهرهای موجود بر روی برجسپه‌های این مجموعه از موضوعات متنوعی برخوردار است و عبارتند از: الف) نبرد تن به تن؛ ب) اسارت دشمنان؛ پ) هرکول؛ ت) مرد پارسی؛ ث) سوارکار؛ ج) علائم و سمبلهای مذهبی؛ چ) نبرد تن به تن همراه با نقش هرکول؛ ح) نامشخص.

الف) نبرد تن به تن: در این موضوع مردی با لباس و تاج پارسی در حال نبرد تن به تن با مردی است که تونیک و شلوار بر تن داشته و سروشی که او بر سر دارد تا پشت گردن امتداد یافته و چانه را دربر گرفته است و نوک آن به طرف بالا متمایل است. مرد پارسی در انتهای سمت چپ صحنه رو به سمت راست ایستاده است. یک پای آن جلوتر از پای دیگرش قرار دارد و با یک دست گریبان و با دست دیگرش با خنجر می‌به مرد مقابل حمله کرده است. نیم تنه این مرد به طرف مرد پارسی به جلو متمایل است و به مقابله با او پرداخته است. به نظر می‌رسد بر کمر او غلاف شمشیر یا خنجر وجود دارد. چنانکه انتهای قبضه آن از غلاف خارج شده است (تصویر ۱۷).

شاید بتوان نوع لباس این مرد و به‌ویژه کلاه او را با نقوش بر جای مانده از سکاویان مورد مقایسه قرار داد. مهمترین اثری که ما را در فهم وقایع و حوادث این دوره راهنمایی می‌کند، کتیبه و نقش برجسته بیستون ۱ است. این اثر ارزشمند یادآور پیروزی داریوش بزرگ بر یاغیان و شورشیان است. در میان اسرای در بند کشیده، نقش سکونخه پادشاه سکاها (با خود نوک‌تیز) در انتهای سمت راست نقش برجسته اضافه شده است. پیروزی بر سکاها آنقدر با اهمیت بوده که داریوش از اضافه کردن نقش یاغی ایلامی اتم‌میثی‌ته صرف نظر کرده و برای افزودن نقش شورشی سکاها، نبشته ایلامی سمت راست پیکره را از بین برده و نبشته‌ای را در سمت چپ پایین و در کنار متن پارسی باستان و در زیر متن بابلی مجدداً حجاری کرده است. در کتیبه بیستون (قسمت پنجم) به شرح مختصر پیروزی داریوش بر سکاها پرداخته شده است. در آن رهبر سکاها مانند سایر شورشیان «شاه دروغین» خوانده نشده و فقط نوشته شده است «این سکونخه سکااست» داریوش مانند سایر شورشیان او را اعدام نکرده بلکه تبعیدش کرد (هینتس، ۱۳۸۰، ص ۴۹ و ۲۰۳).

همچنین در نقش برجسته پلکان شرقی آپادانا، در میان آورندگان هدایا، یازدهمین گروه سکاویان تیز خود قرار دارند. گروه شش نفری آنها را افسری مادی هدایت می‌کند. آنها خنجر مادی و کمان داشته و کلاهی نوک تیز بر سر دارند. هدایای آنها یک اسب آراسته، دستبندهای مزین به سر حیوانات، و جامه مادی است (شاپور شهبازی، ۱۳۷۵، ص ۶۲). مورخین معتقدند آنچه را که هرودوت در زمینه نبرد داریوش با سکاویان شرح داده با تناقض بسیار توأم است (هرودوت، ۱۳۳۹، ص ۴۱ و بریان، ۱۳۷۸، ص ۳۳۵).

دستیابی به اطلاعات دقیق و مستند در مورد چگونگی و تاریخ (۵۱۳-۹ ق م) لشکرکشی داریوش به سرزمین سکاها کار دشواری است و آن از نکات مبهم تاریخ هخامنشیان است. چنانکه متون تاریخی Scythes را سکاویان اروپایی دانسته و در مقابل Sakaها را اقوام سکاوی می‌دانند که در آسیای مرکزی و شرقی زندگی می‌کردند و در کتیبه DNA (کتیبه داریوش در نقش رستم) و Dse (کتیبه داریوش در شوش) از سکاویان «نوشنده هئومه» (Saka hanvamarga) و سکاویان تیز خود (یا تیز کلاه و یا کلاه نوک تیز Saka Tigraxrybantes) نام برده شده است (بریان، ۱۳۷۸، ص ۴۶۸).

همان‌گونه که آمد در کتیبه‌های برج مانده از زمان داریوش، بین «سکاویان تیز خود» و سکاویان «نوشنده هئومه» تفاوت قائل شده و در نبشته ستونی در کانال سوئز از «سکاویان استپها» و «سکاویان زمینهای رسوبی» نام برده شده است. محل زندگی «سکاویان تیزخود» را در کنار دریاچه خزر در سرزمین مردابی مصب رودخانه آمودریا دانسته و محل زندگی «سکاویان نوشنده هئومه» را در ماورای سغد یعنی در ماورای رود سیر دریا در منطقه تاشکند امروزی دانسته‌اند (هینتس، ۱۳۸۰، ص ۲۰۳).

ب) اسارت دشمنان: بر روی تعداد قابل توجهی از برجسپه‌های این مجموعه نقش پیروزی مرد پارسی (شاه) بر یونانیان و اسارت آنها نمایش داده شده است. در این موضوع نیز همانند قبل مردی که رو به سمت راست ایستاده دارای لباس و تاج پارسی است. در این نقش برخلاف نقش قبل، مرد پارسی دارای تیردان و کمان و نیزه بلند است. تیردان و کمان در پشت او آویخته شده است و نیزه بلند را در بدن سردار یونانی فرو کرده است.

مرد پارسی (شاه) در پشت سر خود سه اسیر را با ریشمانی به دنبال خود می‌کشد. نیم تنه این سه اسیر به جلو متمایل است و کلاهخود یونانی بر سر دارند. در مقابل مرد پارسی (شاه) سرداری با کلاهخود و سپر یونانی به حالت نیمه نشسته (با زانوان خمیده یکی به جلو و دیگری به عقب) قرار دارد (تصویر ۱۸). کلاهخودی که آنان بر سر دارند تمام سر و صورت را پوشانده و فقط چشمها نمایان است. به نظر می‌رسد آنها برهنه باشند هر چند که در یکی از برجسپهها (شماره ۶۵۹۲) خطوطی بر بدن سردار اسیر وجود دارد که احتمالاً نشانگر زره‌ای است که بر تن دارد.

همان‌گونه که آمد، در بیستون قدیمی‌ترین اثر هخامنشیان نقش شده است که پیروزی شاه را نمایان می‌سازد. ۲ صحنه برتری قدرت شاهانه به شکل‌های مختلف به‌ویژه به صورت پیروزی شاه پارسی بر دشمنان و حیوانات افسانه‌ای بر روی مهرها و اثر مهرها نمایش داده شده و یکی از موضوعات برجسته و مورد علاقه شاهان پارسی بوده است.

شاید بتوان قدیمی‌ترین صحنه پیروزی شاه پارسی بر دشمنان بر

روی مهرها را در اثر مهر باقی مانده از کورش اول دانست. این اثر مهر بر روی یکی از الواح خزانه زده شده است و در آن مردی جنگجو و سوار بر اسب با نیزه‌ای بلند بر دشمنی که در مقابل او ایستاده و نیزه‌ای بر بدن دارد حمله‌ور شده است. اسب او از روی جسد دشمنی که بر زمین افتاده می‌گذرد. در سمت چپ این نقش کتیبه‌ای به خط عیلامی است که در آن نام کوروش انزان نوشته شده است (هینتس، ۱۳۸۰، ص ۶۵).

اسارت دشمنان بر روی مهر کتیبه‌داری از اردشیر حک شده است. در این مهر، شاه پارسی دارای نیزه و تیردان است و سه اسیر را با طنابی که به گردن دارند، به دنبال خود می‌کشد. همچنین این صحنه در مهر دیگری که از مصر به دست آمده تکرار شده، با این تفاوت که در آن سرداری که در برابر شاه فاتح پارسی زانو زده کلاه مصری بر سر دارد (بریان، ۱۳۷۸، ص ۴۷۰)، (شکل ۱).

نقش پیروزی شاه پارسی بر یونانیان، با همین مشخصات بر روی تعدادی از برچسبهای خزانه (pt4 865-pt4 948) و مهر شماره 28 نیز تکرار شده است (Schmidt, 1957, pl. 9). کلاهدودی که سردار و اسرای یونانی بر سر دارند قابل مقایسه با کلاهدودی است که اسپارتیان در قرن پنجم (ق م) بر سر می‌گذاشتند^۲ (شکل ۲).

بر روی مهر دیگری پیروزی شاه بر یونانیان نمایش داده شده است. در این مهر، شاه با تیر و کمان به سردار یونانی که در مقابل او به زمین افتاده، حمله‌ور شده است. در ابتدا و انتهای صحنه، یک درخت نخل با میوه‌های آویخته وجود دارد (Fort, 1976, fig. 30). صحنه این مهرها و اثرمهرها یادآور جنگهای بین پارسیان و یونانیان، به‌ویژه جنگهای ترموپیل و سالامین است که در زمان خشایارشا به وقوع پیوست (ولز، ۱۳۷۶، ص ۳۵۸).

پ) هرکول: نمایش شخصیتها و سمبلها اسطوره‌ای، یکی از ویژگیهای هنر یونان است و به‌کرات می‌توان آنها را بر روی آثار مختلف این سبک هنری به‌ویژه مهرها و سکه‌ها مشاهده کرد. یکی از این شخصیتهای اسطوره‌ای هرکول است که در حالتی مختلف نمایش داده شده است. بر روی تعدادی از این برچسبهای گلی نیز تصویر هرکول به‌صورت مردی برهنه در حالت ایستاده نمایش داده شده است. بر روی یک دست او پرنده‌ای (احتمالاً عقاب یا شاهین) نشسته و در کنار او سگی در حرکت است. بر روی برخی از این برچسبها در پشت سر هرکول نقوش نامشخص دیگری نیز وجود دارد (تصویر ۱۹). بر روی برچسبهای خزانه نیز اثر مهرهایی با نقوش یونانی وجود دارد از جمله pt6 116, pt6 316, pt6 43 و مهر شماره 47 و pt4 871 مهر شماره 48 و pt6 154, pt6 8 و مهر شماره 52 (Schmidt, 1957, pl2).

ت) مرد پارسی: بر روی یکی از برچسبها نقش مرد پارسی وجود

دارد که رو به سمت راست در حرکت است. یک دست او به طرف بالا آمده و در دست دیگرش چوبدست بلندی تا روی زمین وجود دارد (احتمالاً در مقابل او نقش دیگری بوده که به علت ساییدگی دیده نمی‌شود)، (تصویر ۲۰).

ث) سوار کار: بر روی یک اثر مهر^۳، نقش ظریفی از یک سوارکار در حالت حمله وجود دارد. سوارکار بر اسبی قوی هیکل سوار است و در حال تاخت به سمت راست است. یک دست آن به طرف بالا بر آمده و شمشیر یا نیزه‌ای بر دست دارد. به نظر می‌رسد سرپوشی که او بر سر دارد تمام قسمت سر و صورت را پوشانده است (تصویر ۲۱). این اثر مهر در محلی متفاوت از دیگر برچسبها یافته شده است و طبق اعلام کاوشگر، از محلی که حیاط شماره ۷ از مجموعه B نامگذاری شده، به دست آمده است (تجویدی، ۱۳۵۲، ص ۱۱۳). این اثر مهر از نظر جنس گلی که در ساخت آن استفاده شده و موضوع و همچنین سبک هنری، تفاوت قابل توجهی با دیگر برچسبهای این مجموعه دارد. پشت این اثر مهر مسطح است و فرورفتگی ناشی از عبور ریسمان در آن وجود ندارد. سوراخی نیز برای این منظور در آن ایجاد نشده است. از این جهت به نظر می‌رسد این قطعه فقط یک اثر مهر بوده و به عنوان برچسب از آن استفاده نمی‌شده است.

ج) علائم و سمبلهای مذهبی: بر روی هفت برچسب (چهار برچسب به شکل‌های مربع، بیضی، دایره و سه برچسب مثلثی شکل) نقوش و نمادهای مذهبی متداول دوره هخامنشیان ظاهر شده است. این نمادهای مذهبی در نقوش برجسته تخت جمشید و مقابر شاهان هخامنشی نیز دیده می‌شود. این نقوش عبارتند از: فروهر با بالهای گشوده، نیم تنه تاج‌دار در درون دایره در حالی که دست او به حالت احترام بوده و در دست دیگرش غنچه نیلوفر است، مرد پارسی ایستاده که در یک دست کمان دارد و دست دیگر او به حالت احترام است در زیر پای او شیر بالدار با چهره انسانی نشسته است و در کنار او نقوشی چون گل پنج‌پر، غنچه نیلوفر و چوبدست سه شاخه است در انتهای صحنه حاشیه زنجیر مانند وجود دارد. در بالای آن چرخه خورشید، چرخ ارابه و... است. معمولاً در انتهای صحنه نقش درخت خرما گاهی با میوه‌های آویخته وجود دارد (تصویر ۲۲). در قسمت میانی برچسب شماره ۶۵۶۹ نقش شخص پارسی در درون دایره قرار دارد. به نظر می‌رسد دو طرف آن نقش دیگری بوده که کنده شده و از نکات قابل توجه است.

در میان برچسبها و اثر مهرهای خزانه، علاوه بر این نمادهای مذهبی، نمونه‌هایی نیز با نقش انجام مراسم مذهبی و عبادت‌کنندگان وجود دارد، از جمله بر روی برچسبهای pt3 384, pt3 363 و مهر شماره 20 و pt4 706, pt4 198 و مهر شماره 22 و pt4 848, pt4 704 و مهر شماره 23 (Schmidt, 1957, pl.17).

چ) نبرد تن به تن همراه با نقش هرکول: بر روی تعدادی از برجسبها دو اثر مهر یعنی صحنه نبرد تن به تن و نقش هرکول دیده می‌شود. در برخی از آنها این دو نقش خیلی به هم پیوسته‌اند چنانکه به صورت یک نقش به نظر می‌رسند (تصویر ۲۳). در برجسب شماره ۶۵۹۸ به خوبی صحنه نبرد تن به تن در درون قاب مربع شکل در کنار نقش هرکول وجود دارد که به نظر می‌رسد از مهر مسطح (نگینی) استفاده شده است. به کار بردن دو مهر با موضوعاتی متفاوت از هم، از نکات قابل توجه در این برجسبها است.

ح) نامشخص: بر روی یک برجسب، نقشی وجود دارد که تشخیص نوع آن مشکل است. همچنین بر روی یکی دیگر از آنها به علت سایدگی نقشی دیده نمی‌شود. بر روی برجسب دیگر نیز که به نظر می‌رسد به علت حرارت زیاد به حالت کاملاً پخته درآمده اثر مهر تقریباً بیضی شکلی با نقش احتمالاً حیوان وجود دارد (تصویر ۲۴).

نتیجه گیری

مجموعه مهرها، برجسبهای گلی و اثر مهرها بر روی الواح گلی که توسط اشمیت از خزانه تخت جمشید به دست آمده است، از مهمترین منابع شناخت و بررسی هنر مهرسازی در دوران هخامنشیان است.

با بررسی قسمتی از الواح گلی تخت جمشید، حدود ۵۸۰ مهر (۸۶ مهر همراه با کتیبه) بر روی الواح معروف به قلعه و الواح خزانه شناسایی شده است (بریان، ۱۳۷۸، ص ۸۸۰). با خوانده شدن قسمتی از کتیبه‌های ایلامی الواح تخت جمشید، موضوع آنها آشکار شده است. موضوع الواح قلعه در ارتباط با امور اداری مانند انبارداری و توزیع مواد غذایی (بویژه در میان خانواده شاهی، عالی منصبان، کاهنان، کارمندان اداری) صورت حسابها و یادداشتهای روزانه است، و موضوع الواح خزانه، پرداخت جیره به کارگران تخت جمشید است (Hallock, 1969, p1-5). از این رو بر روی الواح از مهرهایی استفاده شده که جنبه دیوانی و اداری داشته و اکثر آنها مهرهای استوانه‌ای یا موضوع نبرد شاه-پهلوان با حیوانات افسانه‌ای و پیروزی هستند (Garrisoni, 2001, vol.1).

در دوره هخامنشیان مهرهای استوانه‌ای بیشتر برای مقاصد اداری (از زمان داریوش اول تا اردشیر اول) استفاده می‌شده درحالی‌که افراد خاص مهرهای حلقه‌ای یا مسطح داشتند و مهرهای شخصی افراد از این نوع بوده است (پرادا، ۱۳۵۷، ص ۲۵۱). یافته شدن مجموعه دیگری از برجسبها در طلی کاوشهای تجویدی نوع دیگری از آنها را که مثلثی شکل هستند، به ما معرفی می‌کند. وجود تعداد قابل توجهی برجسب مثلثی شکل در کنار برجسبها به اشکال دیگر، در این مکان از نکات قابل توجه است.

بر روی برجسبهای بارو، مهرهای مسطح و نگینی به کار رفته، و این در حالی است که در طی پنج فصل کاوش اشمیت تعداد ۲۲ مهر مسطح و ۹ مهر نگینی (برنزی) یافت شده (Schmidt, 1957, p 46) و تعداد این نوع مهرها در بارو بسیار اندک است (تجویدی، ۱۳۵۵، ص ۲۰۶، ۱۱۴).

موضوع نقش مهرهای تعداد قابل توجهی از این برجسبها (مثلثی و اشکال دیگر) صحنه فتح و پیروزی شاه پارسی و شکست و اسارت دشمنان و شورشیان است که شاید در ارتباط با کاربرد محل کشف (از نظر نظامی و تدافعی) و یا محموله‌ای بوده است که به آن الصاق می‌شده.

اثر مهرها نشانگر استفاده از ۶ یا ۷ مهر است که به صورت مشترک در تمامی مهرها (مثلثی شکل و غیره) استفاده شده است. فقط، در دو طرف برجسبهای مثلثی شکل مهر زده شده و در بیشتر آنها از یک مهر استفاده شده است و در سطح تعداد معدودی از برجسبهای دیگر دو نوع مهر زده شده است (رجوع شود به بند چ). تعداد معدودی مهر استوانه‌ای و نگینی که از این محل به دست آمده اغلب دارای موضوع نبرد شاه-پهلوان با حیوانات افسانه‌ای است و با موضوع مهرهای استفاده شده در برجسبهای آن محل متفاوت است.^۵

پیروزی شاه بر یونانیان و نمادهای مذهبی از موضوعات مشترک بین برجسبهای خزانه و بارو است ولی شکل آنها و ابعاد آنها کاملاً متفاوت است و این نظریه مطابقت شکل برجسبها را با نوع کالاهای موادی که به آنها الصاق می‌گردند، قوت می‌بخشد (رحیمی‌فر، ۱۳۸۱، ص ۸۷).

کوچک بودن برجسبها و ظرافت ریسمانی که به آنها بسته می‌شده، این اندیشه را بر می‌انگیزد که از آنها برای الصاق به فرمانها استفاده می‌شده است. هرچند در کاوشهای تخت جمشید به غیر از الواح گلی، پاپيروس و چرم‌نیشته‌ای یافت نشده است.

با توجه به وسعت مکاتبات این دوره، به نظر می‌رسد محل‌های مختلفی جهت انجام مکاتبات اداری وجود داشته، و احتمالاً علاوه بر گل از مواد فاسد شدنی برای ثبت مکاتبات استفاده می‌شده است. چنانکه در الواح قلعه از کاتبانی نام برده شده که بر پارشمن (پوست حیوانات) می‌نوشته‌اند و به دست آمدن برخی از مکاتبات ارشام بر روی پوست، این موضوع را تأیید می‌کند (Posner, 1972: 120) همچنین استفاده از لوحه‌های چوبی موم‌اندود که در بابل در دوران بابلی نو رایج بوده در این زمان رایج بوده است (بریان، ۱۳۷۸، ص ۸۸۴). با توجه به اینکه آثار خزانه را بر اساس متن الواح، زمان داریوش تا اردشیر اول تخمین زده‌اند، شاید بتوان براساس نقش مهرهای به کاررفته در برجسبها، این محدوده زمانی را برای برجسبهای بارو نیز در نظر گرفت.

پی‌نوشت‌ها

۱- مقاله حاضر قسمتی از طرح پژوهشی نگارنده در موزه ملی با عنوان «بررسی اثر مهرهای دوران تاریخی» است که بخش نخست آن در نشریه نامه پژوهشگاه میراث فرهنگی با عنوان «معرفی برخی از برجسپه‌های تخت جمشید و شوش» به چاپ رسیده است. از این رو در مقاله فعلی از تکرار برخی از مباحث خودداری شده است.

۲- بیستون حدوداً در ۲۲ کیلومتری شرق شهر بیستون واقع شده است و به علت موقعیت جغرافیایی خاص آن، از دوران کهن تاکنون مورد توجه بوده و آثار باستانی متعددی از دوران پیش از تاریخ تا دوران اسلامی در آن بر جای مانده است. یکی از مهمترین آثار دوران تاریخی، کتیبه و نقش برجسته معروف داریوش اول است که در آن، وجود نقش برجسته داریوش به همراه کماندار و نیزه‌دارش و نقش فروهر و نه تن از شورشیان در بنده و کتیبه‌های به خط پارسی باستان، ایلامی و بابلی ما را از شرایط و وقایع تاریخی آن زمان آگاه می‌کند. این نقش قدیمی‌ترین اثر هخامنشیان است که نقش پیروزی شاه در آن ججاری شده است.

۳- مشخصات و تصاویر متعددی از این نوع کلاهخود را می‌توان در پایگاه اینترنتی

زیر دید: www.Hellenic-art.com/aromour/helmets.htm

۴- «اثر مهر» با «برجسپ» متفاوت است و اغلب شامل قطعات کوچک گلی مدور است که در یک طرف و گاه در دو طرف آن «مهر» زده شده و فاقد حفره یا سوراخی برای عبور ریسمان جهت الصاق است.

۵- بر طبق گزارش کاوشگر این محل، تعداد هفت مهر به دست آمده که شامل یک مهر انگشتری مفرغی با نقش احتمالاً گوزن (تجویدی، ص ۱۱۱)، یک مهر استوانه‌ای با نقش نبرد شاه-پهلوان با حیوانات افسانه‌ای (همان، ص ۱۱۴)، یک مهر مخروطی شکل با نقش آهو (همان، ص ۱۱۴)، یک مهر انگشتری مفرغی با نقش احتمالاً حیوان افسانه‌ای بالدار (همان، ص ۱۱۶)، یک مهر استوانه‌ای با نقش چهار انسان (همان، ص ۲۰۶)، یک مهر استوانه‌ای با نقش حیوان (همان، ص ۲۰۶) و یک مهر استوانه‌ای با نقش نبرد شاه-پهلوان با حیوانات افسانه‌ای است (همان، ص ۲۰۶).

کتابنامه

رحیمی فر، مهناز ۱۳۸۱ «معرفی برخی از برجسپه‌های گلی»، نامه پژوهشگاه میراث فرهنگی، سازمان میراث فرهنگی، شماره ۱

شاپور شهبازی، علیرضا ۱۳۷۵ شرح مصور تخت جمشید، سازمان میراث فرهنگی کتخ، هایدمازی ۱۳۷۷ از زبان داریوش، ترجمه پرویز رحیمی، تهران: کارنگ

ولز، هربرت جرج ۱۳۷۶ کلیات تاریخ، ترجمه مسعود رجب‌نیا، ج ۱، تهران: سروش

هدایتی، هادی ۱۳۳۹ تاریخ هردوت، ج ۳ و ۴، تهران: دانشگاه تهران

هینتس، والتر ۱۳۸۰ داریوش و پارسه عبدالرحمن صدریه، تهران: امیرکبیر

الف) فارسی

اشمیت، ایرش ۱۳۴۲ تخت جمشید، ترجمه عبدالله فریار و...، موسسه انتشارات فرانکلین و امیرکبیر

بریان، پیر ۱۳۷۸ تاریخ امپراطوری هخامنشیان، ترجمه مهدی سمسار، ج ۱، تهران: زریاب.

پرادا، ایدت ۱۳۵۷ هنر ایران باستان، ترجمه یوسف مجبیزاده، تهران: دانشگاه تهران.

تجویدی، اکبر ۱۳۵۵ دانستنیهای نوین درباره هنر و باستان شناسی عصر هخامنشیان، تهران: وزارت فرهنگ و هنر.

ب) غیرفارسی

Cahill, Nicholas.,
1985 "The Treasury at Persepolis: Giving at the City of the Persians." *American Journal of Archaeology*. Vol.89, No.3.

Collon, Daminique.,
1987 *First Impressions*, British Museum Publication, London.

Frye, Richard Nelson.,
1971 "The Achaemenid Relief of AHURA MAZDA in the Fogg Art Museum", *Bulletin of the Asia Institute*, No.2, Shiraz.

Frye, R.N.,
1990 "Bullae", *Encyclopedia Iranica*, Vol. IV, Routledge & Kegan Paul.

Fort, Elizabeth William.,
1967 *Ancient Near Eastern Seals*. The Metropolitan Museum of Art.

Ferrier, R.w.,
1989 *The Arts of Persia*, Yale University Press.

Garrison, Mark B.,

2001 *Seals on the Persepolis Fortification Tablets*, Vol. 1, The University of Chicago Press, Chicago.

Hallock, Richard T.,
1969 *Persepolis Fortification Tablets*, The University of Chicago Press, Chicago.

Pierre, Amiet.,
1972 *Gyptique Susienne*, Memoires, Tome XL III, Vol II, Parise.

Posner, Ernst.,
1972 *Archives in the Ancient World*, Harvard University Press, Camberidge, Massachusetts.

Schmidt, Erich F.,
1953 *Persepolis I*, The University of Chicago Press.

Schmidt, Erich F.,
1957 *Persepolis II*, The University of Chicago Press.

Schmidt, Denise.,
1975 *The First Civilization the Legacy of Sumer*, The University Art Museum & the University of Texas at Austin.

12 b

12 c

شکل ۱. نقش اسارت دشمنان بر روی دو مهر (بریان، ص ۴۷۰)

Fig.1. Depiction of capturing enemies on two seals (after Briant)

شکل ۲. کلاهخود اسپارتی، ارتفاع ۲۷ سانتیمتر، ۳۹۰ پ م (www.Hellenic-art.com/aromour/helmets.htm)

Pl.1. Spartan helmet, height 27 cm, 390 B.C